

Дослідження /

■ **Світлана Прасолова**
Svitlana Prasolova

Кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансової політики, грошового обігу і кредиту Вищого навчального закладу Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Fiscal Policy, Money Circulation and Credit of the Higher Educational Institution of the Central Union of Consumer Associations of Ukraine (Ukoopspilka) "Poltava University of Economics and Trade"

E-mail: prasolova_s_p@mail.ru

■ **Олена Чернявська**
Olena Cherniavska

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансової політики, грошового обігу і кредиту Вищого навчального закладу Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

PhD (Economics), Full Doctor, Professor, Head of the Department of Fiscal Policy, Money Circulation and Credit of the Higher Educational Institution of the Central Union of Consumer Associations of Ukraine (Ukoopspilka) "Poltava University of Economics and Trade"

E-mail: volkovahelen@mail.ru

Удосконалення управління ризиком ліквідності банків як складова формування концепції їхньої фінансової безпеки

Improvement of liquidity risk management of banks as a component of formation of the concept of banks' financial security

Статтю присвячено одному з важливих аспектів формування систем фінансової безпеки окремих банків – теоретичним і практичним проблемам менеджменту ризику ліквідності. Досліджено базові підходи до формування комплексної системи оцінки банківського ризику ліквідності та розроблено практичні рекомендації щодо її застосування для обґрунтування дієвих стратегій управління ризиком ліквідності. Запропоновано враховувати довгострокові тренди банківського ризику

ліквідності при розробці альтернативних стратегій управління ним у певні фази циклу економічного розвитку банківської системи країни.

The article considers one of important aspects in formation of financial security systems of some banks viz. theoretical and practical questions of liquidity risk management. Having analyzed basic approaches to formation of the integrated system for assessment of banks' liquidity risk, the authors developed practical recommendations on the application of the system for grounding effective strategies of liquidity risk management. It is suggested to take into consideration long-term trends of banks' liquidity risk when developing alternative strategies of its management in certain phases of the cycle of the economic development of country's banking system.

Ключові слова: банківський ризик ліквідності, система оцінки ризику ліквідності, система управління ризиком ліквідності, система фінансової безпеки банку, циклічність розвитку банківської системи.

Key words: bank liquidity risk, system for liquidity risk assessment, system for liquidity risk management, system of bank's financial security, cyclical banking system development.

На сучасному етапі економічного розвитку фінансова система не може нехтувати фінансовою безпекою банків, що потерпають від локальних і глобальних криз. Для гарантування фінансової безпеки банкам необхід-

но розробити певну систему діагностичних і превентивних дій, що дають змогу на постійній основі здійснювати ефективне управління банківськими ризиками. При цьому слід враховувати, що оцінка саме ризику ліквідності під час розробки заходів протидії кризі ліквідності за умов нестабільного середовища є одним із найактуальніших завдань управління банком і зміцнення його фінансової безпеки. Особливо гостро проблема управління ризиком ліквідності постає перед найбільшими і великими банками, які мають розвинену структуру активів і пасивів, а також пропонують широкий спектр банківських продуктів.

Чимало наукових праць присвячено проблемам гарантування фінансової безпеки банків. Зокрема, такі вчені, як О.І.Барановський, О.Д.Василик, П.А.Герасимов, А.О.Єпіфанов, М.І.Зубок, Г.П.Іванова, Г.О.Крамаренко, Л.О.Лігоненко, В.П.Москаленко, О.О.Терещенко, І.В.Сало та багато інших, які досліджували зазначену тематику, відзначали важливість розробки ефективних систем управління ризиками, у тому числі ризиком ліквідності, проте не запропонували конкретних заходів для їх діагностики та не визначили певного фінансового інструментарію для подолання кризових явищ з урахуванням особливостей як економіки України в цілому, так і банківської системи країни зокрема.

З іншого боку, проблематику вдосконалення управління ризиком ліквідності банків досліджували такі вчені, як М.Д.Алексєєнко, І.А.Бланк, З.М.Васильченко, О.В.Дзюблюк, О.І.Лаврушин, Ю.С.Масленченков, А.М.Мороз, В.І.Мищенко, Л.О.Примостка, К.Є.Раєвський, М.І.Савлук, Г.С.Панова та інші. Але залишається недостатньо вивченою проблема визначення оптимальної управлінської стратегії, яка дала б змогу забезпечити досить стабільний рівень ліквідності окремих банків і банківської системи України загалом у період фінансової кризи та нестабільності світових фінансових ринків для формування на цій основі дієвих систем їх фінансової безпеки.

Саме тому важливо **розробити базові підходи до формування дієвих систем фінансової безпеки окремих банків, що мають бути орієнтовані на оптимізацію і стабілізацію рівня ризику ліквідності у періоди фінансових криз та нестабільності світових фінансових ринків.**

ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СИСТЕМИ ОЦІНКИ РИЗИКУ ЛІКВІДНОСТІ У МЕЖАХ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКУ

Недосконалість вітчизняної системи економічної і фінансової безпеки зумовлена відсутністю конструктивних методів захисту діяльності українських банків від загроз внутрішнього і зовнішнього характеру. При цьому важливою системною характеристикою, яка свідчить про фінансову стабільність та спроможність банку протистояти негативним наслідкам кризових ситуацій, є ліквідність. Відповідно, ризик ліквідності є ключовим фактором фінансової безпеки банку, зростання якого свідчить про неспроможність як окремого банку, так і всієї банківської системи забезпечувати своєчасне, повне і безперервне виконання всіх грошових зобов'язань та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки. Цей ризик загрожує кризою ліквідності банку, що може суттєво погіршити його репутацію в майбутньому та навіть призвести до банкруства.

Слід враховувати, що однією з необхідних умов створення дієвої системи фінансової безпеки банку є об'єктивна кількісна оцінка ризиків. При цьому незалежно від кількості ризиків, що контролюються центральним банком країни (в Україні – 9 ризиків [1], у Росії – 15), неправильна оцінка одного чи кількох із них може призвести до втрати банком ліквідності і платоспроможності. Отже, важливого значення набуває правильна кількісна оцінка ризику ліквідності на основі адекватного визначення його сутності та виходячи з потреб стратегії управління ліквідністю. Так, традиційно розглядається ризик недостатньої ліквідності. Більшість економістів пов'язує його виникнення з такими факторами:

– із *неможливістю швидкої конверсії фінансових активів у грошові кошти без втрат*. Тобто по суті йдеться про *ризик ліквідності активів*, який пов'язується з неспроможністю банку реалізувати активи для покриття дефіциту ліквідності. Для мінімізації цього ризику пропонується застосовувати *стратегію управління ліквідністю через активи*, яка передбачає накопичення найліквідніших активів – переважно грошових коштів та ліквідних цінних паперів. Власне, йдеться про політику трансформації (перетворення) не-

нетарних активів у готівкові кошти [2; 3]. Реалізація такої політики потребує формування відповідного запасу високоліквідних активів, до яких висуваються певні вимоги: мати власний вторинний ринок, достатньо стабільні ціни тощо, для чого визначається *вплив структури і якості активів на рівень ліквідності банку*;

– із *недостатністю активів для своєчасного виконання зобов'язань, що визначає ризик ліквідності пасивів*, для якого характерним є непередбачуваність вимог за зобов'язаннями банку через дострокове вилучення клієнтами депозитів, зменшення залишків коштів на поточних рахунках клієнтів тощо. Для мінімізації цього різновиду ризику ліквідності застосовують *стратегію управління ліквідністю через пасиви* шляхом їх додаткового заповнення на ринку капіталу чи одержання великих кредитів у Національному банку або банках-кореспондентах, а також на валютному ринку [2; 3]. Така політика потребує *врахування фактору часу, вартості джерел запозичення ліквідних коштів та рівня їх ризиковості*.

Із поєднання двох наведених вище визначень ризику втрати ліквідності (за активами та пасивами) впливає його трактування Базельським комітетом з питань банківського нагляду як “неспроможності банку регулювати скорочення пасивів або фінансувати зростання активів” [4]. Тобто якщо банк не має достатньої ліквідності, він не зможе отримати необхідних додаткових коштів як за рахунок залучення власних зобов'язань, так і шляхом швидкої реалізації активів за прийнятною ціною, що позначиться негативно на прибутковості діяльності банку. В екстремальних умовах така нестача ліквідності може призвести до втрати платоспроможності банку.

Не менш важливим аспектом трактування сутності ризику ліквідності є його визначення як *ризиків незбалансованої ліквідності*. Правомірність такого тлумачення пояснюється природою джерела цього ризику – невідповідністю між сумами та строками погашення активів і пасивів, яку банк не може усунути без втрат для себе. При цьому в одному випадку (ризик недостатньої ліквідності) втрати полягають у набутті ліквідних активів за несправедливою ціною, а в другому (ризик надлишкової ліквідності) – у недоотриманні доходу. Отже, для управління зазначеним різновидом ризику ліквідності найприйнятнішою є *стратегія збалансованого управління активами і пасивами*,

яка полягає в накопиченні банком ліквідних активів відповідно до величини очікуваного попиту на них, а у випадку виникнення непередбачуваної потреби попит на ліквідні кошти задовольняється за рахунок проведення операцій з їх купівлі на ринку [2; 3]. По суті, така стратегія поєднує в собі обидві попередні, нівелюючи їх недоліки і розширюючи можливості управління ліквідністю, що забезпечує диференціацію джерел поповнення ліквідних ресурсів та характеризує дану стратегію як найбільш ефективну.

Реалізація вказаних стратегій потребує визначення методів оцінювання ризику ліквідності, з урахуванням їхніх переваг і недоліків. Зокрема, узагальнюючи наукові дослідження авторитетних економістів, можна виділити такі методи комплексної оцінки ризику ліквідності [2; 3; 5; 6]:

– аналіз дотримання *обов'язкових нормативів ліквідності*, встановлених Національним банком України для регулювання ризику ліквідності на короткострокових часових інтервалах (нормативи миттєвої, поточної та короткострокової ліквідності [7]). Водночас неможливе *застосування нормативних вимог щодо ліквідності* у більш тривалих періодах для уникнення криз ліквідності та гарантування на цій основі фінансової безпеки банку на довгострокових часових інтервалах, упродовж яких імовірність виникнення системних банківських криз за сучасних умов є достатньо високою;

– *метод оцінки розривів ліквідності* на основі побудови таблиці збалансованості активів і пасивів за сумами і термінами погашення, яка наочно демонструє наявність або брак грошових коштів у банку в майбутньому, тобто передбачає розгляд ліквідності банку як певного “поток”, а не тільки “запасу”. При цьому для покриття розривів між активами і пасивами за термінами (тобто дефіциту ліквідності) використовують не тільки сформовані резерви ліквідності, а й незнижуваний залишок мінливих пасивів¹, що виникає в процесі банківської діяльності. Застосування такого методу дає змогу досить ефективно визначати очікувані зміни ліквідності на основі аналізу від-

пливу грошових коштів банку відповідно до укладених угод, але його недоліком є складність врахування неочікуваних або малоочікуваних змін, зумовлених впливом різних зовнішніх факторів і тенденцій (насамперед невизначеністю середовища у кризових та посткризових умовах, що може спричинити вплив депозитів тощо) на умови фінансування. Отже, застосування зазначеного методу оцінки ризику ліквідності є доцільним у фазах стабільного функціонування банківської системи, але *у фазах кризових дисбалансів необхідне його коригування з урахуванням високої ймовірності додаткових потреб у формуванні “запасу” ліквідності*;

– *метод моделювання ліквідності*, який дає змогу отримати узагальнюючу (інтегральну) оцінку ризику ліквідності. Розглядаючи банк як складну динамічну систему, використовуючи засоби непараметричної статистики можна комплексно оцінити стан ліквідності банку не за одним, а за упорядкованим переліком показників. Застосування методу моделювання дає змогу керівництву не лише управляти ліквідністю банку, а й планувати і прогнозувати її рівень. Серед недоліків цього методу слід назвати складність його застосування, зумовлену індивідуальністю кожного окремого банку, що потребує використання спеціального програмного забезпечення та певних навичок персоналу. Крім того, зазначений метод, як і попередні, не дає змоги передбачити можливих значних втрат і, відповідно, різкого зниження запасу ліквідності банків у фазі банківської кризи, оскільки ймовірність таких раптових втрат у фазах стабільності та економічного піднесення є мінімальною. Таким чином, застосування методу моделювання ліквідності ефективне лише на довгострокових часових інтервалах, які враховують циклічність розвитку як усієї економіки країни, так і банківської системи зокрема, у тому числі досвід значних втрат кризових періодів;

– *коефіцієнтний аналіз рівня ліквідності активів, стабільності пасивів банку, впливу значних концентрацій за активними і пасивними операціями*² на

ліквідність банку. Оцінка ризику ліквідності банку на основі коефіцієнтів належить до методів внутрішньої оцінки ліквідності та є найдоступнішою і найпоширенішою. Важливою перевагою цього методу є те, що ретроспективне дослідження значень коефіцієнтів ліквідності за досить тривалий період дає змогу виявити їх чутливість як до короткострокових сезонних коливань, так і до довгострокових циклічних коливань економіки. Це, на нашу думку, *відкриває нові можливості для прогнозування виникнення банківських криз, що можуть супроводжуватися ймовірними кризами ліквідності й потребувати формування додаткових резервів ліквідних коштів, внесення відповідних змін у прогнози руху грошових потоків та у вимоги до окремих лімітів для гарантування фінансової безпеки банківської діяльності у довгострокових часових інтервалах*.

Для всебічної і детальної оцінки ризику ліквідності банку використовують окремі групи коефіцієнтів ліквідності, що не тільки дають змогу завчасно виявляти можливі проблеми з ліквідністю, а й математично обґрунтовують основні стратегії управління ризиком ліквідності, розглянуті вище у даному дослідженні:

- коефіцієнти, які характеризують обсяг і структуру ліквідних коштів, що знаходяться на балансі банку. За їх допомогою визначають якість активів з точки зору ліквідності, оцінюють ризик ліквідності активів та обґрунтовують стратегію управління ліквідністю через активи;
- коефіцієнти, які характеризують обсяг і структуру пасивів банку з точки зору їх стабільності та дають змогу оцінити ризик ліквідності пасивів, виступаючи відповідним обґрунтуванням стратегії управління ліквідністю через пасиви;
- коефіцієнти, які визначають здатність виконання банком зобов'язань за рахунок власних ліквідних активів. Ці коефіцієнти дають оцінку ризику незбалансованої ліквідності та виступають обґрунтуванням стратегії управління ліквідністю через збалансоване управління активами і пасивами.

Загальну економічну характеристику окремих коефіцієнтів та їх груп наведено у таблиці 1, а їх практичні обчислення на основі офіційних даних НБУ подано в таблиці 2. При цьому зміни значень певних груп коефіцієнтів, що характеризують ризик ліквідності, є також індикаторами окре-

¹ Під незнижуваним залишком мінливих пасивів розуміють постійну складову поточних пасивів з огляду на неможливість одночасного вилучення коштів з усіх рахунків за умов нормальної роботи банку, що використовується ним як стабільна частина поточних пасивів та має керований характер. У фазах економічного зростання постійна частка поточних пасивів не лише зберігає свій розмір, а й зростає відповідно до позитивних тенденцій в економіці.

² На величину ризику ліквідності негативно впливають значні концентрації за активними (пов'язані з неповерненням великого кредиту, що створює проблеми щодо своєчасного розрахунку з багатьма вкладниками і кредиторами) та пасивними (коли сума вкладень одного або кількох кредиторів становить суттєву частку високоліквідних коштів і в разі вилучення цих коштів кредиторами банк може втратити значну частину миттєвої ліквідності) операціями.

Таблиця 1. Економічний зміст основних коефіцієнтів, що характеризують ризик ліквідності й обґрунтовують стратегії управління ним

Показник	Порядок розрахунку	Економічний зміст показника
1. Коефіцієнти, що є математичним обґрунтуванням стратегії управління ліквідністю через активи		
1.1. Коефіцієнт відношення високоліквідних активів до суми загальних чистих активів	$K_{вл} = Авл / А$	Характеризує загальну якість активів, а саме показує частку високоліквідних активів (Авл) у загальному обсязі чистих активів (А). Орієнтовне оптимальне значення – не менше 15–20%
1.2. Коефіцієнт співвідношення проблемних кредитів та суми наданих кредитів	$K_{пк} = K_{пр} / K_{н}$	Характеризує якість кредитного портфеля банку та показує частку проблемних (протрочених) кредитів (K _{пр}) у загальному обсязі наданих кредитів (K _н)
2. Коефіцієнти, що дають математичне обґрунтування стратегії управління ліквідністю через пасиви		
2.1. Коефіцієнт співвідношення зобов'язань та сукупних пасивів	$K_{зп} = З / П$	Характеризує стабільність ресурсної бази банку та залежність її від зовнішніх джерел запозичень, показує частку зобов'язань банку (З) в загальному обсязі ресурсів банку (П)
2.2. Коефіцієнт відношення нестійких зобов'язань (депозитів до запитання, одержаних міжбанківських кредитів і коррахунків банків) до суми загальних зобов'язань	$K_{нз} = НЗ / З$	Характеризує нестабільність зовнішніх джерел запозичень ресурсів банку на основі дослідження частки нестійких зобов'язань (НЗ) в загальному обсязі зобов'язань (З)
3. Коефіцієнти, що дають математичне обґрунтування стратегії збалансованого управління активами і пасивами		
3.1. Коефіцієнт покриття нестійких зобов'язань (відношення високоліквідних активів до суми нестійких зобов'язань)	$K_{п} = Авл / НЗ$	Характеризує миттєву ліквідність банку та показує його здатність погашати нестійкі зобов'язання (НЗ) в будь-який момент (терміново) за рахунок високоліквідних активів (Авл). Орієнтовне оптимальне значення – не менше 20%
3.2. Коефіцієнт вилучення коштів (відношення високоліквідних активів до суми всіх депозитних вкладів клієнтів)	$K_{вк} = Авл / Д$	Визначає ризик вилучення коштів клієнтами банку у кризові періоди на основі дослідження змін співвідношення обсягів високоліквідних активів (Авл) та депозитів клієнтів (Д)
3.3. Коефіцієнт співвідношення кредитів, наданих клієнтам, та депозитних вкладів клієнтів	$K_{кд} = K_{н} / Д$	Характеризує здатність банку залучати депозити (Д) для підтримки кредитних операцій банку (K _н). Орієнтовне оптимальне значення – 70–80%
3.4. Коефіцієнт співвідношення міжбанківських кредитів наданих та одержаних (у тому числі коррахунки банків)	$K_{мбк} = MBK_{н} / MBK_{о}$	Показує ступінь незалежності ресурсної бази банку від одержаних міжбанківських кредитів на основі дослідження співвідношення сум міжбанківських кредитів наданих (MBK _н) та одержаних (MBK _о)

Джерело: складено на основі [3; 5; 6; 8].

мих фаз циклу економічного розвитку банківської системи країни, показаних на графіку 1.

На нашу думку, застосування розробленої авторами системи оцінки та стратегічного управління ризиком ліквідності дасть змогу формувати адекватні сучасним умовам системи управління фінансовою безпекою банку з урахуванням таких рекомендацій:

- при визначенні коефіцієнтів, які характеризують ризик незбалансованої ліквідності, слід враховувати співвідношення активів і пасивів банку з відповідними строками до погашення, завдяки чому отримується більш адекватна оцінка ризику недостатньої або надлишкової ліквідності, особливо на короткострокових часових інтервалах (наприклад, див. пункт 3.1 таблиці 1);
- створення комплексної системи оцінки ризику ліквідності (одного з базових елементів системи управління фінансовою безпекою банку) в доповнення до обов'язкових нормати-

вів ліквідності потребує розробки кожним окремим банком власних економічних коефіцієнтів з відповідними пороговими значеннями, визначеними з урахуванням специфіки діяльності банку та певних фаз циклу економічного розвитку банківської системи країни (зокрема, фази банківської кризи потребують встановлення підвищених порогових значень унаслідок зростання загального рівня ризику ліквідності);

- створення дієвої комплексної системи оцінки ризику ліквідності на основі застосування методу коефіцієнтів потребує врахування невикористаного потенціалу залучення грошових коштів і передбачуваного впливу банківських ресурсів, виходячи з прогнозу руху коштів на рахунках клієнтів на основі статистичних даних за попередній період, договірних зобов'язань, розміру невикористаних лімітів на міжбанківське кредитування та ймовірності різкого погіршення ситуації у кризові періоди.

ВРАХУВАННЯ ДОВГОСТРОКОВИХ ТРЕНДІВ ПРИ РОЗРОБЦІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ КРАЇНИ

Розглянута вище комплексна система оцінки ризику ліквідності може бути застосована як для обґрунтування дієвих стратегій управління ризиком ліквідності окремого банку у межах заходів із гарантування його фінансової безпеки, так і для дослідження довгострокових трендів ризику ліквідності всієї банківської системи країни з метою виявлення циклічності виникнення криз ліквідності, їх взаємозв'язку з фазами розгортання банківських криз. Це, на нашу думку, сприятиме вдосконаленню стратегій управління ризиком ліквідності українських банків у посткризовий період.

Дослідивши базові тенденції *ризиків ліквідності активів* банків України упродовж останніх восьми років (див. таблицю 2), можемо зробити висновок, що протягом усього аналізованого періоду рівень ліквідності їх активів не досягав оптимальних значень (тобто частка високоліквідних у загальних чистих активах була меншою за 15–20%, як це зазначено у пункті 1.1 таблиці 1), а у 2008 році даний показник мав мінімальне у цьому періоді значення 8.62% (див. пункт 1 таблиці 2), що спровокувало у 2009 році кризу ліквідності, яка поглибилась різким погіршенням якості кредитних портфелів вітчизняних банків (пункт 2 таблиці 2), та зумовило загальну кризу української банківської системи.

Оцінка основних тенденцій *ризиків ліквідності пасивів* узгоджується з базовими тенденціями ризику ліквідності активів і свідчить про відповідне різке посилення нестабільності ресурсної бази вітчизняних банків унаслідок максимального збільшення частки нестійких зобов'язань у їхній загальній структурі у 2009 році (73.11%, див. пункт 4 таблиці 2). Це було зумовлено різким зростанням частки міжбанківських кредитів (переважно зарубіжних) у ресурсній базі українських банків, які за своєю природою є короткостроковими, але спрямовувалися на фінансування переважно довгострокових кредитів, що спровокувало зростання розривів між строками залучення пасивів і розміщення активів, а отже, – збільшення ризику незба-

Таблиця 2. Показники ризику ліквідності балансів банків України у 2006–2013 рр.

Назва показника	Відсотки							
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.*
1. Високоліквідні активи (кошти на коррахунках та в касі) у відсотках від суми загальних чистих активів	13.30	10.63 [-2.67]**	8.62 [-2.01]	10.95 [2.33]	12.79 [1.84]	12.97 [0.18]	14.51 [1.54]	13.36 [-1.15]
2. Проблемні кредити у відсотках від загального обсягу наданих кредитів	1.65	1.31 [-0.34]	2.27 [0.96]	9.36 [7.09]	11.24 [1.88]	9.61 [-1.63]	8.89 [-0.72]	8.91 [0.02]
3. Зобов'язання у відсотках від сукупного обсягу пасивів	87.49	88.39 [0.90]	87.12 [-1.27]	86.92 [-0.20]	85.38 [-1.54]	85.25 [-0.13]	84.98 [-0.27]	85.38 [0.40]
4. Нестійкі зобов'язання (депозити до запитання, одержані міжбанківські кредити і коррахунки банків) у відсотках від загальних зобов'язань	59.84	66.06 [6.22]	69.20 [3.14]	73.11 [3.91]	67.44 [-5.67]	65.32 [-2.12]	60.13 [-5.19]	59.45 [-0.68]
5. Покриття нестійких коштів (високоліквідні активи у відсотках від нестійких зобов'язань)	25.18	18.21 [-6.97]	14.30 [-3.91]	17.23 [2.93]	22.22 [4.99]	23.29 [1.07]	28.40 [5.11]	26.31 [-2.09]
6. Ризик вилучення коштів (високоліквідні активи у відсотках від суми всіх депозитних вкладів клієнтів)	24.73	23.13 [-1.60]	22.36 [-0.77]	29.64 [7.28]	29.06 [-0.58]	27.76 [-1.30]	28.87 [1.11]	25.65 [-3.22]
7. Співвідношення кредитів, наданих клієнтам та депозитних вкладів клієнтів	134.12	156.03 [21.91]	207.60 [51.57]	214.49 [6.89]	167.52 [-46.97]	153.44 [-14.08]	143.91 [-9.53]	133.79 [-10.12]
8. Співвідношення міжбанківських кредитів наданих та одержаних (у тому числі коррахунки банків)	37.00	32.18 [-4.82]	20.28 [-11.90]	22.99 [2.71]	32.80 [9.81]	36.46 [3.66]	36.75 [0.29]	33.11 [-3.64]

* Дані за 9 місяців 2013 року.

** У квадратних дужках наведено відхилення значень коефіцієнтів (+; -) порівняно з попереднім роком.

Джерело: розраховано за офіційними даними Національного банку України [9].

лансованої ліквідності.

Своєрідним узагальненням аналізу різних аспектів ризику ліквідності є дослідження тенденцій ризику незбалансованої ліквідності на основі розгляду основних коефіцієнтів, які характеризують *стратегію збалансованого управління активами і пасивами* українських банків. А саме, у таблиці 2 вказано такі значення коефіцієнтів ризику ліквідності, які є характерними для пікових кризових періодів у банківських системах:

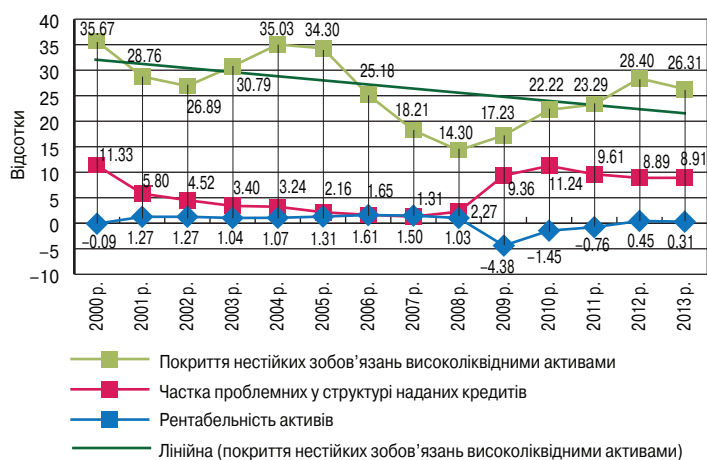
- мінімальне значення коефіцієнта покриття нестійких зобов'язань (14.30% у 2008 році, див. пункт 5 таблиці 2) через різке зниження частки високоліквідних активів у структурі активів та відповідне збільшення міжбанківських запозичень (однієї з основних складових нестійких зобов'язань);

- максимальне значення коефіцієнта, що характеризує ризик вилучення коштів клієнтами банків (29.64% у 2009 році, див. пункт 6 таблиці 2) внаслідок масового і неконтрольованого відпливу коштів населення з депозитних рахунків, спричиненого панікою серед вкладників більшості вітчизняних банків. При цьому значення коефіцієнта ризику

вилучення коштів залишаються високими і в посткризовий період (27.76% у 2011 році і 28.87% у 2012-му) та вказують на нестабільність економічно-соціальної ситуації в країні;

- неспроможність банків залучати депозити для підтримки їх кредитних операцій за умов, коли перевищення обсягів наданих кредитів над депозитами сягнуло максимальних значень (214.49% у 2009 році, див. пункт 7 таблиці 2).

Графік. Оцінка основних показників, які характеризують циклічність економічного розвитку банківської системи України

Джерело: побудовано авторами за офіційними даними Національного банку України [9].

Таким чином, дослідження базових тенденцій зміни коефіцієнтів, які характеризують рівень ризику ліквідності банківської системи України, свідчать про максимально негативні їх значення у 2008–2009 роках. По суті, такі значення характеризують *кризу ліквідності* вітчизняної банківської системи, яка виявилася вразливою до *міжнародної кризи ліквідності* і поглибилася різким *зростанням кредитного ризику* вітчизняних банків (підтверджуючи тезу про прямий взаємозв'язок між кредитним і ризиком ліквідності) внаслідок погіршення якості їхніх кредитних портфелів, спричинивши *загальну банківську кризу* в Україні. Тобто дослідження довгострокових тенденцій *ризиків ліквідності* (перш за все за коефіцієнтом покриття, наведеним у пункті 3.1 таблиці 1) банківської системи свідчить про циклічність виникнення *криз ліквідності* і їхній взаємозв'язок зі змінами *кредитного ризику* (його можна оцінити за часткою проблемних кредитів у їхній загальній структурі) та виникненням *банківських криз* (їх індикатором є показник рентабельності активів, що є узагальнюючим показником ефективності фінансової безпеки банківської діяльності). Цей взаємозв'язок наочно характеризує графік.

Зокрема, розглянувши базові тенденції зміни рівня ризику ліквідності банківської системи України за останні 13 років, можемо зробити висновок про тісний його взаємозв'язок із коливаннями кредитного ризику, а також про те, що низький ризик незбалансованої ліквідності може пом'якшувати кризові процеси у банківській системі, а високий, відповідно, посилювати їх. Так, якщо криза вітчизня-

ної банківської системи на початку 2000-х років (спричинена її збитковістю у цей період) поміжшувалася високими значеннями коефіцієнтів ліквідності (про низький рівень ризику незбалансованої ліквідності свідчить коефіцієнт покриття 35.67% у 2000 році за даними графіка), то криза 2008–2009 років була поглиблена кризою ліквідності (коефіцієнт покриття у 2008 році сягнув мінімального значення – 14.30%, див. графік) та ще більше ускладнена кризою довіри населення і реального сектору економіки до банківської системи.

Така ситуація, як свідчать дані графіка, спричинила загальне погіршення тренду ризику ліквідності вітчизняної банківської системи впродовж останніх 13-ти років.

Водночас криві, що характеризують дохідність і ризиковість фінансової діяльності банку, на нашу думку, свідчать про безпосередній взаємозв'язок між базовими тенденціями основних системних фінансових ризиків банків (зокрема, ризиків ліквідності, кредитного та недоотримання доходів).

Розглядаючи досягнення оптимального співвідношення між рівнями прибутковості і ризикованості діяльності банку як основу гарантування його фінансової безпеки, слід також зазначити важливість вибору адекватних такому завданню стратегії, методів і стилів управління його діяльністю, в тому числі стратегії управління ризиком ліквідності. Тобто *концепція фінансової безпеки банківської діяльності повинна бути орієнтована на послаблення дії кризових фаз*, які (як засвідчила остання банківська криза) поглиблюються під впливом процесів світової глобалізації внаслідок високої залежності вітчизняної банківської системи від іноземного капіталу. Особливо вразливою до світової кризи виявилася ліквідність української банківської системи, оскільки запозичення коштів у міжнародних фінансових організацій та іноземних банків для покриття дефіциту ліквідності під час несприятливих фаз економічного циклу стає важкодоступним.

Усе зазначене вище зумовлює необхідність *формування альтернативних стратегій управління ризиком ліквідності* для окремих фаз циклу економічного розвитку банківської системи країни – зокрема *кризи* (2000-й та 2009-й роки), *депресії* (відповідно 2011–2013 роки), *пожвавлення*

(2003–2005 рр.) та *зростання або процвітання* (таким періодом можна вважати 2006–2007 роки), що і відповідає концепції фінансової безпеки банківської діяльності. А саме, як показують результати досліджень, наведені в таблиці 2, у фазі зростання (2007–2008 роки) спостерігалися мінімальні значення рівня ліквідності активів банків України (див. пункт 1 таблиці 2), що потребує посилення уваги до стратегії управління ліквідністю через активи. У посткризовій фазі депресії (2011–2012 роки) погіршилися значення показників ліквідності пасивів (див. пункти 3 та 4 таблиці 2), доводячи необхідність застосування стратегії управління ліквідністю через пасиви, а в кризовий період (2009 рік) посилилася незбалансованість управління активами і пасивами (див. пункти 6, 7 та 8 таблиці 2), визначаючи необхідність впровадження відповідної стратегії збалансованого управління ліквідністю.

При цьому особливої уваги заслуговує формування так званої *антикризової стратегії для прогнозованої фази виникнення банківської кризи*. Слід зазначити, що *формування антикризової стратегії управління ризиком ліквідності відповідає принципам ефективного управління ліквідністю банку, розроблених Базельським комітетом* [4], передбачає скорочення обсягів активних операцій банку, перегляд ставок та строків активних і пасивних операцій, визначення ймовірності найбільш негативного варіанта зміни ліквідної позиції банку та можливі шляхи покриття дефіциту ліквідності (перш за все за рахунок створення додаткового резерву високоліквідних активів у кризовій фазі), а також розробку таких *основних антикризових заходів щодо управління ліквідністю*:

- обмеження обсягів кредитування та відстрочення розміщення ресурсів у довгострокові активи, оскільки однією з причин виникнення кризи ліквідності є невідповідність між строками погашення і сумами залучених (короткострокових міжбанківських кредитів) та розміщених (у більш довгострокові кредити) ресурсів;

- формування додаткових резервів ліквідності напередодні кризової фази циклу економічного розвитку та підготовка планів щодо отримання кредитів Національного банку з підтримання ліквідності, які повинні містити обґрунтування стратегії управління ризиком ліквідності бан-

ку та прогнозування грошових потоків за умов кризової фази, а також механізми пошуку додаткових джерел залучення ліквідних коштів та напрямів їх використання;

- запровадження жорсткого контролю за вилученням вкладів у кризові періоди з метою оптимізації роботи з клієнтами щодо пільгових умов пролонгації депозитів, у тому числі шляхом розробки і впровадження інформаційно-рекламних заходів, спрямованих на підтримку ділової репутації банку;

- укладення угод про короткострокове міжбанківське кредитування як високоліквідне джерело підтримання миттєвої ліквідності банку, особливо в умовах відпливу коштів за міжнародними міжбанківськими кредитами у кризові періоди тощо.

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження переваг і недоліків існуючих методів комплексної оцінки ризику ліквідності розроблено вдосконалену систему його оцінювання, орієнтовану на формування адекватної сучасним умовам системи управління фінансовою безпекою банку, подано практичні рекомендації щодо реалізації такої системи.

Визначено доцільність використання певних груп коефіцієнтів ліквідності не тільки для виявлення можливих проблем із ліквідністю, а й для кількісної оцінки окремих фаз циклу економічного розвитку банківської системи країни. Доведено, що різні групи коефіцієнтів ліквідності дають математичне обґрунтування застосування відповідних стратегій управління ризиком ліквідності.

На основі розгляду базових тенденцій ризику ліквідності вітчизняної банківської системи за останні 13 років внесено практичні рекомендації щодо формування альтернативних стратегій управління ризиком ліквідності банку для окремих фаз циклу економічного розвитку. Особливу увагу приділено розробці антикризових заходів щодо управління ліквідністю. Визначено, що концепція фінансової безпеки банківської діяльності повинна бути орієнтована саме на послаблення негативної дії кризових фаз.

Таким чином, підвищення безпеки банківської діяльності, підтримання її стабільності та ефективності з урахуванням циклічності розвитку економіки країни дасть змогу адек-

ватніше коригувати політику ризик-менеджменту у сфері управління ліквідністю, особливо в періоди прогнозного очікування фаз економічного спаду та кризи.

У подальших дослідженнях автори планують поглибити аналіз коливань основних індикаторів ризику ліквідності вітчизняних банків для обґрунтування альтернативних стратегій управління ним.

Література

1. Методичні вказівки Національного банку України з інспектування банків "Система оцінки ризиків": постанова Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 / Національний банк України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbu.kiev.ua/naui10/ukr/doc.php?code=v0104500-04>. — 27.09.2013. — Назва з екрана.
2. Роуз Питер С. Банковский менеджмент [Текст]: пер. с англ. / Питер С. Роуз. — М.: Дело ЛТД, 1995. — 768 с.
3. Управління ризиками банків [Текст]: монографія у 2 томах. Т. 2: Управління ринковими ризиками та ризиками системних характеристик / [А.О.Єпіфанов, Т.А.Васильєва, С.М.Козьменко та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. А.О.Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т.А.Васильєвої. — Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. — С. 123–162.
4. Принципи ефективного управління ліквідністю у банківських установах / Базельський комітет з питань банківського нагляду. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Risks/index.htm — 27.09.2013. — Назва з екрана.
5. Примостка Л. О. Управління банківськими ризиками [Текст]: навчальний посібник / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ "КНЕУ ім. Вадима Гетьмана"; ред. Л. Примостка. — К.: КНЕУ, 2007. — 600 с.
6. Стельмах В. С. Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду [Текст] / Стельмах В. С., Міценко В. І. — К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2008. — 286 с.
7. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368 / Національний банк України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/z0841-01> — Назва з екрана. — Дата звернення 28.09.2013.
8. Грюнинг Х. ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском [Текст] / Х.ван Грюнинг, С.Брайович Братанович; пер. с англ. — М.: Издательство "Весь Мир", 2007. — 304 с.
9. Основні показники діяльності банків України на 1 вересня — 2013 року // Вісник Національного банку України. — 2013. — № 10. — С. 65.